

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik **Dr. Janez Blewels.**

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., scer 3 fl., za pol leta
2 fl. popošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V sredo 23. novembra 1853.

List 94.

Mavec ali gips,
kje je dober, kdaj in kako.

Iz Stöckhardtovih poljskih pridig.

(Dalje in konec.)

Lastnosti in moč mavca.

1. Mavec, ako je čist, ima v 100 funtih 32 $\frac{1}{2}$ funt. apna, 46 $\frac{1}{2}$ funt. žepene kisline (hudičevega olja) in 21 funtov vode. Raztopljev je kakor smo že rekli, v vodi, toda 1 del gipsa potrebuje 460 delov, da se raztopi.

Ker v vsih rastlinah najdemo apna in žepene kisline, je iz tega očitno, da sta apno in žepena kislina potrebna za rast rastlinam. Očitno je tedaj iz tega tudi, da je zemljiše nerodovitno, kjer zemlja teh redivnih stvari v sebi nima. Če pa takemu zemljišu gipsa damo, mu damo rodovitnost, ker damo rastlinam to, česar potrebujejo. Ako pa zemljiše že samo po sebi gipsa ima (in veidel vse zemljiša ga imajo), je gipsanje nepotrebno, ker že ima, kar mu damo, družih gnojivnih stvari razun apna in žepene kisline pa gips v sebi nima.

2. Mavec pa je tudi takrat koristen za zemljiše, kadar le en del od sebe, namreč apno, zemljišu dá, ako zemlja apna nima v sebi ali premalo. Da je gips, kakor oskerbnik apna, rastlinam zlo koristen, se vidi iz tega, da tiste rastline, za ktere je gips naj bolji, imajo posebno veliko apna v sebi. Priča tega so, da v 1000 funtih detelje je 18 do 20 funt., v zrelem grahu, grahorki itd. je 14 do 16 funt., v ogeršici 12 do 13 funtov apna, — žita in sploh bilja pa imajo v 1000 funtih 4 ali 5 funtov apna.

3. Mavec pa zamore tudi po svojem drugem obstojnem delu, namreč po žepeni kislini, zemljišem koristen biti, ako je zemlja nima nič ali premalo v sebi. Priča tega so tiste skušnje, po kterih se je pokazalo, da tudi druge soli, ki imajo žepeno kislino v sebi, apna pa celo nič, kakor na priliko železni vitriol, imajo enako redivno moč v sebi, kakor gips, s kterimi v več krajih pri detelji namestujejo gips.

4. Mavec pa po žepeni kislini zamore še po treh potih rastlinam koristen biti: 1) on serka amoniak in ga iz zraka vleče v zemljo; 2) on veže amoniak in ga zadržuje, da iz zemlje izpuhteti ne more; 3) on razvezuje amoniak, ker razkrojuje obstojne dele parsti.

Če je tedaj, kakor smo zgorej rekli, gips rastlinam živež, ker jim naravnost daje žepeno kislino in apno, moramo tudi vediti, da jim je po svoji žepeni kislini tudi zato koristen, ker ona

nabira, veže iz razvezuje tudi druge stvari (amoniak), ki so redivne. Če je tedaj gips od ene strani oskerbnik apna in žepene kisline, je od druge tudi oskerbnik amoniaka.

Če tedaj ob kratkem hočemo popisati moč gipsa, bi smeli reči takole:

Mavcova redivna moč obstoji posebno v žepeni kislini (hudičevem olju), ktera od ene strani v parsti amoniak razvezuje in ga rastlinam takrat podaja, kadar izdelujejo perje in steblica, — od druge strani pa v rastlinah moč izbuja ali množi, da zamorejo amoniak iz zraka serkati, kadar jim je že obilo nježnega in sočnatega perjica zraslo.

Kako pri hiši lepo dvoriše napraviti?

Hišne dvoriša po kmetih u obče so grozno zanemarjene. Navadno jih ljudje clo zaničujejo, ter vso nesnago, ktere u hiši nočejo imeti, na dvoriše mečejo in tam hranijo, ker menijo, da dvoriše je kraj, ki ni scer za nobeno rabo.

Po kmetih so dvoriša clo take, da nekoliko snažnosti navajen človek se vstraši, ko va-nje stopi. Semtertje raztreseni gnoj, smrdljive mlake, blato do kolena, derva in terske, poljsko orodje, poterte koleša, vozovi, slama in smeti, pesek in kamnje vse leži križoma in mešoma vkup. Med tem letajo kure in race, plazijo na pol nagi otroci, lajajo psi in mijavkajo mačke.

Hlap pa smrdljivi in gnjusobni, ki iz takiga močirja vedno se dviguje, je strašen, posebno o poletni vročini, — studenec je vednih merzlic in drugih bolezn.

Ali bi temu ne moglo se pomagati? Mislim, da lahko.

Naj bodo hlevi, svinjaki in kurnjaki zadej hiše, na kraju dvoriša — potrebni so, ter morajo biti. Pa naj se snažijo kolikor mogoče.

Tudi gnojniše se vé da, če ni drugiga prostora za-nj, naj bo na dvorišu, pa u kotu, u posebni jami, in koristno je, ako je s perstjó pokrito. Tudi u posebno jamo naj odteka in spravlja se gnojnica. Blato naj se marljivo odpravlja, dvoriše z drobnim peskom posuje, da bo čedno in suho. Poljsko orodje, vozovi in druge stvari naj pa pod kolarnico ali pod streho se hranijo.

Prostor, ki po takim se dobí, utegne za majhen vertiček poleg hiše se porabiti, ki je toliko prijeten (zlasti u mestu) in prebivavce toliko razveseljuje.

Če pa ni moč verta napraviti, saj se dá eno ali več drevés posaditi, ki dvoriše lepšajo, smerd-

ljivi hlap na-se vlečejo, in tako zrak čistijo. U ta namen bi posebno svetoval, na dvoriše murbino drevje vsaditi, kteriga plod, ko zrel doli popada, posebno kure kaj rade zobljejo, in po tem se jako debelijo.

Tudi stene, hišne in hlevne, naj se s koristnim sadnim drevjem obsade, ali tako imenovani špalirji napravijo — naprava, ki ni le prijetna pogledu, temoč tudi mnogo koristuje gospodarju.

Tako čedno, suho, z drevjem obsajeno dvoriše bo lep in prijeten kraj pri hiši, kjer bodo ljudje in živina se sprehajati, otročki igrati, vsi pa balzam življenja — čisti nepokvarjeni zrak — uživati zamogli.

Potovanje križem svetá.

Od hrane ali živeža mnogoverstnih ljudstev.

(Dalje.)

Veči del žival je človeku v živež. On si išče hrane ne le v versti mesnatih herbtic (Ostrozoen), ampak sega noter doli do gujusnih trebušnic (Gastrozoen); so mu tedaj dojivke, ptice, zemljovodnice in ribe ravno tako v živež kakor mergolinci (insekti) in červi; naj ima žival rudočo, gorko ali merzlo kri ali namesti kervi bel merzel mók: vse jedno mu je. Réči smemo: človek vse je, kar njega ne je.

Al se pa omika človeška ravna kaj po različnosti živalske hrane, katero vživa? Dajmo preiskavati enmalo to reč, in začnimo z naj nižjo živaljo.

Naj gujusniša živalska hrana so gotovo tiste živali, ki se štejejo v versto polžev, čeravno imajo nekatere teh živalic obilo redivne moči v sebi, ki celó goveje meso na tečnosti prekosi. Če ne od družih polžev veljá to saj od naših vertnih polžev. Pravi gladún (lakomnež) je mogel tisti biti, kdor se je prvi polža lotil! Dobro mi je znano, da še dan današnji na Francozskem, Laškem, Parskem, v Belgii, Švajci in Šlezii tišú in tišú polžev vsako leto spítajo, — ali jedó jih naj bolj le taki, ki so na pljučah bolni, ne pa zdravi. Dobro vé m tudi, da so Rimci svojo „cochleario“ z otrobi in vinom na debelo spítali, — da Asanteji svoje polže kakor mi svinsko meso sušijo in da še več drugim ljudstvom so suhi polži prijetna jed, — vendar pri vsem tem polži niso postali navadna hrana. Ljudem se gnjusi polzni červ, ki nima nobene prave podobe. Ravno taka kakor s polžem je s škóljkami (austergami); zares! kdor prvičkrat školjko vživa, ki je bolj pljunku podobna kakor živi živali, dober želodek mora imeti!

Še bolj čuditi se je Kitajcom, ki vživajo nekega morsklega okroglega červa s štítu enakimi čutivnicami, kateri v indíškem morju živi in se trepang (trepang edulis) imenuje. Neznano gnjusna je ta žival. Ker je pa, kakor je, vživati ne morejo, jo dajo sušiti, in posušeno vživajo vmes družih jedí. Smešno pri vsem tem je pa naj bolj to, da ravno tako zopern je duh te živali, kakor je cena njena visoka. Kitajci (Kinezi) imajo še več tacih gerdih jedí, — al čuditi se ni nad tem: ljudstvo, katero, kakor Kitajci, še dan današnji gerdóbe malikov (fetiša) moli, je skoz tisú in tisú let že vajeno le gerdih stvari.

Ljudstva, ktere tako hrano vživajo, morajo biti na nizki stopnji omike, kakor tudi taki narodi, kateri vživajo mergolince. To pričajo Indijanci Peruanski, Hotentoti in drugi narodi Afrikanski, ktere je Čudi vidil uš z velikim slajem zobati. Nič boljši tudi niso nekteri narodi Afrike, kateri se edino le od kobilic živijo, čeravno so večji od naših navadnih. Zato je pa tudi znano, da malo kdo tacih ljudi doživí 40. leto in da umirajo

za gerdími bolezními. V jutrovih deželah so kobilice zlo navadna hrana, ktera je nekđaj tudi na Gerškem bila, kjer so griljke zobali. V Brasilii in jutrovi Indii so jedli mravlje, in še dandanašnji ondi stari in slabi možaki zoblejo mravljo matico, da si krepcajo herbtai mozeg in še kaj drugega. V Javi so bele mravlje navadna hrana, v Cajlonu bčele, v Novi Kaledonii pavec dolgi pajki, v Madagaskaru židni červi izlečeni iz mešičkov, na Kitajskem mesni červi itd. Zna seer kdo réči: saj tudi naš rák ni nič lepši. Se motiš, prijatel, rak je stvar lepe podobe in ima tudi meso dobrega okusa.

(Konec sledi.)

Slovníški pomenki.

K sestavku v 90. listu.

I. Ali bi pisali Maria, Aziaitd, ali Marija, Azija, si tedaj eno čerko prihanili ali ne, zategavoljo se mi zdí, nam ni treba na dvoje biti. Po pisani Marija, Azija ostanemo s staroslovenskem, rusovskem in serbskem v enakosti; zakaj po cirilici in tudi po glagolici ne pišejo golega *as*, ampak *ja*. Končnice tudi pri ptujkah vsak jezik po svoje prestvarja; Nemeč piše Arabien, Francoz Arabie, še Čeh rad stavi Arabie; Marija je pa že po hebrejsko Mirjam ali Marjam. Zastran slovenskega j je blezo tudi to pomniti, da saj v časih ni tako terda tihnica, kakor na primeru nemški, ampak da se nekaj glasnici bliža, in da po svoji tekočosti polajša ustam prestop iz glasnice na glasnico; podoben je morebiti latinskemu j, kateri pred ko ne zategavoljo po glasomeri ali prozodii prednjo glasnico po šegi dvoglasnice dela dolgo. Ako se ta lastnost slovenskega j pomni, se dá razumeti, zakaj da nekteri slovníčarji v slovenskem jeziku dvoglasnice najti hočejo, in med tiste štejejo *aj*, *ej*, *oj*, *uj*; drugi sicer tega ne dajo veljati, in ne brez vzroka, ker se ti naši glasovi vendar memo latinskega ali nemškega *ai*, *ei* razločijo, ko čerka j ne zgubi vse tihnice lastnosti.

II. Ali je predlog v ali u pisati, se dá po enakem pomnjenju razsoditi. Naš slovenski v ni gola tihnica kakor nemški *w*, ali morebiti tudi latinski *v*, ampak je tudi nekaj srednjega med tihnico in glasnico; zatoraj tudi nekteri slovníčarji naše slovenske *av*, *ev*, *iv*, *ov* med dvoglasnice štejejo, in namesti latinskega Austria, Europa pišejo Avstria, Evropa. Slovenska voda se v glas u začetka razloči memo nemškega Wasser, kar je slavni jezikoslovec, rajni M. Čop, dostikrat opomnil. Od tod pride, da, ako Slovenec hoče nemško *w* kakor tihnico izreči, se mu čerka v ustih spremeni v *b*; toraj pravi Böser, bös, namesti Wasser, was. In Horvatu se *v*, in Rusu njegov vidil spreberne v *f*, ako to čerko bolj po šegi terde tihnice izgovori; f kuči, f terek, namesti v kuči, v terek; in Romanof, Kutuzof namesti Romanov, Kutuzov. Ako se ta lastnost našega slovenskega v pomni, se lahko razume, da se predlog ne piše napačno s čerko v, in toliko bolj, ker se s sledečim zlogom tudi večjidel v eno posname.

III. V sestavljenih besedah imate prednici u in v svoj gotov razloček, kateri se tudi večjidel brez težave spregledati dá. Prednica u pomeni končanje kacega djanja, ali stanja, toraj tudi kakošno ločenje ali uničenje; zatoraj se imenuje večkrat u privativum, in se vjema z nemškimi prednicami *ab*, *ent*, *er*, *ver*, *aus*, *von*, *weg*, ali z latinskimi *ab*, *de*, *per*. Prednica v pa se rabi le od premikanja ali prestavljanja iz kraja v kraj, posebno v notranji del kraja, in tedaj je enaka z latinsko *in*, *im*, ali z nemško *ein*; včasih je prednica v prikrajšana iz prednice *vz*, in pomeni tedaj premikanje iz kterega kraja na kvíško, se zatoraj vjema z nemško *auf* ali z latinsko *sub* v pomenu navzgor. Zategavoljo se piše: umerjem, ugledam, ubijem, ugasnem, ukradem, ker je djanje, namreč mnenje, gledanje itd. dokončano; dalje je ubog ali ubožen toliko, kakor od Boga ločen ali zapušen. Drugač se piše vtaknem, vrinem, vtisnem, vlijem, ker se pri takem djanji stvar iz kraja v kraj, in sicer noter predene; tudi pri besedah vprašam, vkažem je nekakošno premikanje iz kraja v kraj (?), ker se v tem misel ali želja iz človeka v človeka predene; pri besedah vzajem, vstanem, vzdignem pa prednica ni v, ampak *vz*. Včasih pa razločen pomen besede velja zdaj v zdaj u postaviti; na primeru utopim, ertränken, vtopim *eintunken*, vstavim *einsetzen*, ustavim *abbestellen* oder zum Stehen bringen, vrezem *einschneiden*, urežem *abschneiden*, vpe-ljem *einführen*, upeljem *entführen*, vjamem *einfangen*, ujamem *wegnehmen*.

IV. Omehčani lj in nj ima svojo gotovo postavo v vodilih slovnice, ako se slovnica na pravo, nepopačeno govornjeje med slovenskim ljudstvom, ali tudi na vodila staroslovenscine opira. Omehčani lj se piše v končnicah *ljem* in *ljam* za ustnicami v,